

MADANIY REALIYALARNI TARJIMA QILISH USULLARI

Marjona Musurmonova Komiljon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti,

Tarjima nazariyasi va amaliyoti fakulteti talabasi.

musurmonovam16@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniy realiyalarni tarjima qilish usullari va ularni tarjima qilayotganda duch kelinadigan muammolar ko‘rib chiqiladi. Madaniy realiyalar til va madaniyatning ajralmas qismi bo‘lib, tarjima qilayotganda ularni tushunish va to‘g‘ri uzatish juda muhim. Maqolada literal tarjima, izohli tarjima, ekvivalent so‘z topish va adaptatsiya strategiyalari misollar bilan ko‘rsatiladi. Shuningdek, mashhur o‘zbek adabiy asarlaridan qisqa parcha misollar keltirilib, realiyalarni ingliz tiliga tarjima qilish amaliyoti ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy realiyalar, tarjima strategiyalari, lingvistik muhit, ekvivalentlik, adaptatsiya

Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Har bir xalqning o‘ziga xos odatlari, bayramlari, tarixiy hodisalari va kundalik hayotdagi so‘zlari bor. Tarjima qilayotganda shunday so‘zlarni to‘g‘ri uzatish matnning ma‘nosini va ohangini to‘liq yetkazish uchun juda muhim. Madaniy realiyalarni tarjima qilishda ikki asosiy yondashuv mavjud: so‘zma-so‘z tarjima va madaniy moslashtirish. So‘zma-so‘z tarjimada so‘zlarni asl ma‘noda uzatish, madaniy moslashtirishda esa o‘quvchi tushunishi uchun matnni moslashtiriladi.

Madaniy realiyalarni tarjima qilish usullari.

Literal tarjima matnidagi madaniy realiyalar so‘zma-so‘z tarjima qilinadi. Bu usul ko‘pincha joy nomlari yoki tarixiy atamalar uchun ishlatiladi. Realialarni tarjima qilish usullari va ularni tarjima qilayotganda duch kelinadigan muammolar;

O‘zbekcha: “Navro‘z bayramida uylar bezatiladi, ko‘chalarda do‘stlar bir-birini tabriklaydi.”

Inglizcha: “During the Navruz holiday, houses are decorated, and friends greet each other in the streets.”

Realia: Navro‘z — o‘zbeklar va Markaziy Osiyo xalqlari tomonidan nishonlanadigan bahor bayrami.

1. Cho‘lpon — “Kecha va Kunduz”

O‘zbekcha: “Teatrga borish oilamiz uchun eng katta dam olish edi, sahnada xalq qo‘shiqlari yangrab turardi.”

Inglizcha: “Going to the theater was the greatest leisure for our family; folk songs echoed on the stage.”

Realiya: o‘zbek xalq qo‘shiqlari va teatrlardagi milliy sahna san’ati

2. Abdulla Qodiriy — “O‘tgan kunlar”

O‘zbekcha: “Choyxonada odamlar dasturxon atrofida suhbatlashar, atrofida samovar va nonlar turardi.”

Inglizcha: “In the teahouse, people chatted around the table, with a samovar and breads placed nearby.”

Realiya: Samovar va choyxona — o‘zbek madaniyatining kundalik hayot realiyasi.

Madaniy realiyalar va ularning o‘zgarishi

Madaniy realiyalar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Yangi texnologiyalar, globalizatsiya va xalqaro aloqalar natijasida ba’zi so‘zlar va tushunchalar o‘zining asl ma’nosini yo‘qotishi yoki yangi kontekstga moslashishi mumkin. Masalan, oldin “pochta” so‘zi faqat xat yetkazish vositasini bildirgan bo‘lsa, bugungi kunda elektron pochta (e-mail) ham shu atama bilan ifodalanadi. Shuningdek, kiyim-kechak, ovqatlanish, bayramlar va kundalik hayotdagi odatlar ham o‘zgaradi. Adabiyotda ham realiyalar o‘zgaradi. Klassik asarlarda qahramonlar choyxona, samovar, qoshiq va dutor bilan bog‘liq madaniy muhitda yashagan bo‘lsa, bugungi tarjimalarda bu elementlar o‘quvchi tushunishi uchun izohli yoki adaptatsiya qilingan holda berilishi mumkin.

Misol:

Inglizcha: Halloween

O‘zbekcha: “Halloween, ya’ni bolalar maskarada kiyim kiyib shirinlik yig‘adigan bayram”

Ekvivalent so‘z topish

Madaniy realiya o‘zbek tilida mos so‘z bilan almashtiriladi.

Misol:

Inglizcha: baseball

O‘zbekcha: basketbol (agar matnda sportni umumiy tushunishga urg‘u berilgan bo‘lsa)

Adaptatsiya

Madaniy realiya o‘zbek madaniyatiga mos tushuncha bilan almashtiriladi.

Madaniy realiyalar qatnashgan adabiy misollar

Abdulla Qodiriy — “O‘tgan kunlar”

O‘zbekcha: “Navro‘z bayramida uylar bezatiladi, ko‘chalarda do‘stlar bir-birini tabriklaydi.”

Inglizcha: “During the Navruz holiday, houses are decorated, and friends greet each other in the streets.”

Realiya: Navro‘z — o‘zbeklar va Markaziy Osiyo xalqlari tomonidan nishonlanadigan bahor bayrami.

2. Cho‘lpon — “Kecha va Kunduz”

O‘zbekcha: “Teatrga borish oilamiz uchun eng katta dam olish edi, sahnada xalq qo‘shiqlari yangrab turardi.”

Inglizcha: “Going to the theater was the greatest leisure for our family; folk songs echoed on the stage.”

Realiya: O‘zbek xalq qo‘shiqlari va teatrlardagi milliy sahna san’ati.

3. Abdulla Qodiriy — “O‘tgan kunlar”

O‘zbekcha: “Choyxonada odamlar dasturxon atrofida suhbatlashar, atrofida samovar va nonlar turardi.”

Inglizcha: “In the teahouse, people chatted around the table, with a samovar and breads placed nearby.”

Realiya: Samovar va choyxona — o‘zbek madaniyatining kundalik hayot realiyasi

Madaniy realiyalar va ularning o‘zgarish

Madaniy realiyalar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Yangi texnologiyalar, globalizatsiya va xalqaro aloqalar natijasida ba’zi so‘zlar va tushunchalar o‘zining asl ma’nosini yo‘qotishi yoki yangi kontekstga moslashishi mumkin. Masalan, ilgari “pochta” so‘zi faqat xat yetkazish vositasini bildirgan bo‘lsa, bugungi kunda elektron pochta (e-mail) ham shu atama bilan ifodalanadi. Shuningdek, kiyim-kechak, ovqatlanish, bayramlar va kundalik hayotdagi odatlar ham o‘zgaradi. Masalan, an’anaviy o‘zbek taomlaridan biri bo‘lgan sumalak endi faqat Navro‘z bayramida tayyorlanadi va shahar hayotida kam uchraydi. Madaniy realiyalarni tarjima qilish — bu faqat til o‘zgarishi emas, balki butun madaniy kontekstning boshqa lingvistik muhitga ko‘chirilishi jarayonidir. Realiiylar millatning tarixi, turmush tarzi, qadriyatlar va ijtimoiy an’analari bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli, ularni tarjima qilishda tarjimon nafaqat til bilimiga, balki madaniy kompetensiyaga ham ega bo‘lishi zarur. Turli strategiyalar — doslov tarjima, izohli tarjima, ekvivalent topish va madaniy adaptatsiya — realiyaning turiga, matnning maqsadiga va o‘quvchi auditoriyasiga qarab tanlanadi. O‘zbek adabiyotidagi choyxona, samovar, Navro‘z, milliy qo‘shiqlar kabi realiyalar ingliz tiliga tarjima qilinganda ko‘pincha qo‘shimcha izoh yoki madaniy moslashtirishni talab qiladi. Bugungi global axborot makonida madaniy realiyalar tobora o‘zgarib bormoqda: ayrim tushunchalar moslashtiriladi, ayrimlari esa xalqaro kommunikatsiya ta’sirida kengroq ma’no kasb etadi. Shuning uchun zamonaviy tarjimashunoslikda realiyalarni tarjima qilish masalasi nafaqat lingvistik, balki madaniy

jihtadan ham dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqolada keltirilgan misollar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek adabiyotidagi milliy realliklarni ingliz tiliga to‘g‘ri va ta’sirli tarzda o‘tkazish uchun tarjimon kontekst, madaniy tafakkur va stilistik moslikni hisobga olishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nida, Eugene A. Toward a Science of Translating. Leiden: E.J. Brill, 1964.
– Tarjimada ekvivalentlik va dinamik moslashtirish nazariyasining asoschisi, madaniy realiyalar tarjimasida eng ishonchli manba.
2. Newmark, Peter. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988. – Tarjimaning barcha strategiyalari, jumladan, madaniy unsurlarni tarjima qilish bo‘yicha fundamental qo‘llanma.
3. Komissarov, V. N. Teoriya perevoda. Moskva: Vysshaya Shkola, 1990.
– Lingvistik tarjima nazariyasining klassik manbasi; tarjimada ekvivalentlik, transformatsiyalar va realialarni uzatish haqida asosiy nazariyalar.
4. Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. Comparative Stylistics of French and English. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
– Tarjimaning asosiy usullari (transpozitsiya, modulatsiya, ekvivalensiya), madaniy realialarni tarjima qilish yondashuvlari keltiriladi.
5. Mahmadiyor Asadov. HOMO POETIKUS KONSEPSIYASI: NAVOIY VA RUMIY. Jild 1 No 1 (2025): Sharq mumtoz poetikasi muammolari: Navoiyning vazn va rumiy.
6. Mahmadiyor Asadov. (2025). The concept of individualism and absurdity in Camus' the stranger. American Journal of Philological Sciences, 5(3), 119–123.
<https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue03-30>
7. Asadov M. (2020) Альбер Камю ва Хуршид Дўстмухаммад прозасида абсурд қаҳрамон муаммоси // Сўз санъати соҳлиги, 3-жилд, 2-сон. Тошкент. 2020 йил. — Б. 117–126.
8. Mamarasulova, Gulnoz. "Geopolitical Discourse In Translation." International Conference on Global Trends and Innovations in Multidisciplinary Research. Vol. 1. No. 4. 2025.